

Наталія Мазурик,
головний спеціаліст
Київського апеляційного суду

ЗАГАЛЬНОПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ЗАХИСТУ В ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

Природа забезпечення доступності захисту через звернення з скаргою до належних юрисдикційних інституцій є складним механізмом, процесом, до якого залучене широке коло суб'єктів із чисельною кількістю чинників та факторів індивідуального та об'єктивного походження. Існування принципів доступності правосуддя представляє інтерес не тільки в стабільності, уніфікованості регулювання такого спектру відносин. Вони справляють міжгалузевий ефект на усю систему правового захисту. Якщо принципи доступності правосуддя мають міжгалузевий зміст, принципи доступності адміністративно-юрисдикційного захисту специфічні, оскільки наближені до природи відносин сфери публічного управління.

З метою встановлення місця принципів доступності адміністративно-юрисдикційного захисту, побудовано логічний ланцюг зв'язку принципів «від конкретного до загального». По-перше, принцип доступності адміністративного правосуддя є елементом принципу адміністративно-юрисдикційного захисту, який виступає принципом адміністративного права. По-друге, принципи адміністративного права спрямовані на реалізацію права особи на захист у відносинах із владними особами. Право на захист є основоположним конституційним принципом, закріпленим в ст. 55 Конституції України. По-третє, право на захист є керівною засадою існування правової держави та гарантією реалізації іншого принципу – верховенства права. Тому, можна стверджувати, що доступність адміністративно-юрисдикційного захисту є елементом механізму дії права як загально-суспільної цінності.

Загальноправові принципи обумовлені дією феномену верховенства права та правової держави як інструменту врегулювання публічних відносин. До загально-правових принципів забезпечення доступності адміністративно-юрисдикційного захисту доцільно віднести такі: безоплатної правової допомоги; процесуальної рівності та змагальності сторін; процедурної належності (доступності) та допустимості процедури; допустимого обмеження; допустимих умов прийнятності скарги.

Оскільки феномен доступності пронизує увесь процес подання, розгляду та вирішення скарги, загальноправові принципи забезпечення доступності захисту діють на всіх етапах та процедурах захисту: доступність, що забезпечує безперешкодне подання скарги; доступність, що супроводжує розгляд справи за суттю; доступність, що забезпечує виконання судового (адміністративного) рішення.

Ключові слова: правові принципи, доступність, адміністративно-юрисдикційний захист, адміністративне правосуддя, скарга, допустиме обмеження доступності.

Бібл.: 17.

Mazuryk N.

General principles for ensuring the availability of protection in a judicial process

The nature of ensuring the availability of protection through complaints to the proper jurisdictions is a complex mechanism, a process involving a wide range of participants with numerous factors and factors of individual and objective origin. Principles of accessibility of justice are of interest not only in the stability and uniformity of regulating such a spectrum of relations. They have a cross-sectoral effect on the whole system of legal protection. However, if the principles of accessibility of justice have a cross-sectoral content, the principles of accessibility of administrative and jurisdictional protection are specific, because they are close to the nature of the relations of public administration.

In order to establish the place of the accessibility law principles in jurisdictional protection, a logical chain of linkage between principles «from concrete to general» are built.

Firstly, the principle of accessibility to administrative justice is an element of the principle of jurisdictional protection, which, in turn, is the principle of administrative law. Secondly, the principles of administrative law are aimed at the realization of the right of the individual to protection in relations with the authorities. The right to defense is a fundamental constitutional principle enshrined in Art. 55 of the Constitution of Ukraine. Thirdly, the right to defense is the guiding principle of the rule of law and a guarantee of the realization of another principle - the rule of law. Therefore, it can be argued that the availability of administrative and jurisdictional protection is an element of the mechanism of action of law as a universal value.

The general principles of law are determined by the effect of the phenomenon of the rule of law as a tool for regulating public relations. The general law principles of ensuring the availability of administrative and judicial protection include the following: free legal aid; procedural equality and competitiveness of the parties; procedural affiliation (accessibility) and admissibility of the procedure; the permissible limit; the admissibility of the complaint.

As the phenomenon of accessibility goes through the whole process of filing, reviewing and resolving a complaint, the general law principles of ensuring the accessibility of protection apply at all stages and procedures of protection, such as: accessibility, which ensures the smooth submission of a complaint; accessibility that accompanies the merits of the case; availability that ensures the enforcement of a court (administrative) decision.

Keywords: legal principles, accessibility, administrative jurisdiction, administrative justice, complaint, admissible restriction on accessibility.

Постановка проблеми. На теренах правової науки принципи відіграють одну із першочергових ключових ролей у вивченні природи правових процесів. Будь-яка галузь, інститут права, функціонування правових феноменів та регулювання суспільних відносин відбувається на основі базових засад, вихідних ідей та керівних цілей. Завдяки існуванню принципів забезпечується сталість та стабільність суспільно-державних процесів. Правові принципи – це абстракції, яким властиві первинні сутності та підґрунтя системних явищ. Безумовно, принципи – це цінності, надбання людства у розвитку правової системи. Доступність адміністративного правосуддя та захисту в адміністративних відносинах принципом, який міститься в системі принципів правової держави. У ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод задекларовано ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [6]. У даному контексті ефективний захист, на думку Верховного Суду України, необхідно тлумачити як вимогу до держави надати людині такі міри правового захисту на національну рівні, що дозволили б компетентному державному органу розглядати по суті скарги на порушення норм Конвенції й надати відповідний судовий захист [10]. Тобто ефективний захист – це вимога, яка охоплює доступний адміністративно-юрисдикційний захист, особливо у відносинах із офіційними особами. Доступність – це першочергова засада політики побудови ефективної національної системи правового захисту.

Мета статті полягає у дослідженні загальноправових принципів, які забезпечують механізм доступності в системі адміністративно-юрисдикційного захисту.

Виклад основного матеріалу дослідження. О. М. Овчаренко вважає, що доступність правосуддя необхідно віднести до інституційних принципів, які стосуються організації та діяльності судової влади загалом, а також відіграють роль системоутворюваних чинників, що виражають сутність і призначення останньої, служать фундаментом, на якому ґрунтується устрій судової системи і процес вирішення юридично значущих справ, що належать до юрисдикції суду [8, с. 33].

У літературі також стверджується, що доступ до правосуддя є принципом доступності права та охоплює широкий спектр заходів та засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутись до органів правосуддя та отримати захист свого права [2, с. 6].

Специфічна природа доступності правосуддя наповнена чисельними організаційними компонентами. З цього приводу ряд вчених відносить принцип доступності правосуддя до самостійних процесуальних принципів. Наприклад, В. М. Сидоренко характеризує доступність правосуддя як самостійний принцип цивільного процесуального й арбітражного процесуального права, вбачаючи його зміст у забезпеченій можливості для зацікавлених осіб безперешкодно звернутися до суду за захистом своїх прав і отримати судовий захист [6, с. 9]. З одного боку, досить обґрунтованим є твердження про те, що доступність адміністративно-юрисдикційного захисту є самостійним процесуальним принципом адміністративного процесу у вузькому та широкому підходах до його розуміння.

Загалом можливо виокремити такі функції принципів забезпечення доступності адміністративно-юрисдикційного захисту, що втілюють напрямки таких принципів: по-перше, процесуальна правотворчість – розвиток процесуального законодавства в дусі підвищення простоти, прозорості, поінформованості правосуддя; по-друге, регуляторність – врегулювання окремих індивідуальних аспектів доступності на підставі загальних універсальних засад; по-третє, інтегративність – міжгалузевий взаємообмін нормативних положень, врегулювання аналогічних ситуацій на підставі наявного досвіду вирішення подібних справ; по-четверте, систематизація – формування норм, інститутів у сфері організаційного забезпечення процедур юрисдикційного захисту; по-п'яте, прогнозованість (передбачуваність процедури та наслідків) – можливість передбачати перешкоди (фінансові, процесуальні) та шляхи їх вирішення в механізмі реалізації

права на захист, а також внутрішнє усвідомлення справедливості та віри в прийняття рішення та свою користь; по-шосте, підтримка динаміки розвитку судочинства та адміністративного захисту, тобто принципи доступності, спрямовані на удосконалення механізму доступу до інституцій правосуддя, виходячи з розвитку інформативних технологій, демократичних процесів, появи нових правових інституцій тощо; по-сьоме, спрямованість на настання практичних та дієвих наслідків, а на абстрактних уявлень чи стратегічних прерогатив; по-восьме, спрямованість на недопущення обмеження чи непропорційне меті зменшення рівня доступу до органів юрисдикційного захисту; по-дев'яте, юридична визначеність (зацікавлені особи повинні розраховувати на те, що норми, які встановлюють засади доступності, будуть застосовані на практиці); по-десяте, спрямовані на забезпечення ефективної доступності з урахуванням індивідуальних особливостей особи (інвалід, ветеран АТО, пенсіонер, недієздатний тощо).

Оскільки феномен доступності пронизує увесь процес подання, розгляду та вирішення скарги, принципи забезпечення доступності захисту діють на всіх етапах та процедурах захисту: доступність, що забезпечує безперешкодне подання скарги; доступність, що супроводжує розгляд справи за суттю; доступність, що забезпечує виконання судового (адміністративного) рішення.

Принципи доступності – це не елементи доступності, а загальні правила застосування політики доступності

Загальноправові принципи забезпечення доступності властиві протягом усього адміністративного процесу. Їх роль обумовлена дією права як інструменту врегулювання публічних відносин. Основним принципом, дискусія щодо якого набула актуальності протягом останнього часу, є принцип безоплатної правової допомоги.

У справі «Airey vs Ireland» (заява № 6289/73) ЄСПЛ встановлено, що стаття 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод у деяких випадках зобов'язує державу надати правову допомогу, коли така допомога неминуча для ефективного доступу до суду [13].

Процесуальним законом у сфері адміністративного процесу встановлено, що безоплатна правнича допомога надається в порядку, встановленому законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги, тобто, Законом України «Про безоплатну правову допомогу». О. Капля робить висновок, про те, що правова допомога як принцип адміністративного судочинства існує у формі надання консультацій, роз'яснень із питань чинного законодавства, складання процесуальних документів, а також правового представництва. Останній вид реалізується за допомогою функціонування інституту адвокатури, прокуратури, а також осіб, уповноважених виступати представником у суді [4, с. 110]. Фактичне обмеження доступності участі в адміністративному процесі встановлено ч. 2 ст. 16 КАС України, а саме тим, що представництво в суді як вид правничої допомоги здійснюється адвокатом (професійна правнича допомога) [5], крім випадків, коли розглядаються малозначні, нескладні справи. Обґрунтованість встановлення так званої «монополії адвокатури» є предметом окремого аналізу в контексті доступності юрисдикційного захисту в адміністративному процесі.

Процесуальна рівність та змагальність сторін є запорукою справедливості, обґрунтованості адміністративно-юрисдикційного захисту. П. 2 ч. 3 ст. 2 КАС України встановлено рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом [5]. На відміну від цивільного, господарського процесу, адміністративні відносини передбачають наявність, владного статусу і відповідно управлінських повноважень. Таким чином, вступаючи у спір з владним суб'єктом, особи не наділені офіційними повноваженнями, повинні розраховувати на те, що вони будуть мати рівні процесуальні можливості доступу до суду, збирання доказів та виконання судових рішень. С. А. Бондарчук стверджує, щоб компенсувати нерівні вихідні можливості учасників адміністративного спору, що є у публічних правовідносинах, та забезпечити сторонам рівні можливості у реалізації права на правосуддя на суб'єктів владних повноважень покладено деякі додаткові обтяження [1, с. 153]. Наприклад, звернення суб'єктів владних повноважень до суду є обов'язком з метою додаткового підтвердження законності своїх дій та рішень. Так, у випадках зупинення видаткових операцій платника податків на рахунках платника податків, підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків, надання дозволу на погашення усієї суми податкового боргу за рахунок майна платника податків, що перебуває у податковій заставі та ін. – органів доходів і зборів подають заяву до суду першої інстанції протягом 24 годин з моменту встановлення зазначених обставин (ст. 283 КАС України) [5]. Конституційний Суд України наголошує, що одним із засобів утвердження рівного доступу до суду є забезпечення рівних правових матеріальних та процесуальних можливостей реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод [14].

Іншим аспектом принципу рівності є недопущення привілеїв, дискримінацій та обмежень прав учасників судового процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 2 ст. 8 КАС України) [5].

Питання доступної рівності в адміністративних процедурах оскарження більшою мірою стосується недопущення органом прийняття скарги із ознаками дискримінації, обмежень чи іншого чинника, що зумовлює появу привілейованого положення одних громадян над іншими.

Наступним є принцип процедурної доступності. Він передбачає належне забезпечення доступності юрисдикційного захисту на будь-якому процедурному етапі розгляду, перегляду скарги (заяви, справи).

Н. Ю. Сакара стверджує, що у процесуальному аспекті можна виокремити такі структурні елементи, які входять до поняття доступності правосуддя: «раціональна» юрисдикція суду; надання судового захисту не тільки правам та інтересам окремих осіб або держави, а й групі, невизначеному колу осіб; можливість судового представництва та участь у процесі прокурора, органів державної влади та місцевого самоврядування; належна судова процедура, яка гарантує справедливий судовий розгляд; розумні строки розгляду цивільних справ; наявність механізму, що усуває перешкоду судових витрат під час звернення до суду незможних верств населення [15, с. 7]. Частково погоджуючись із автором, можна стверджувати, що процедурна доступність є важливим загальним принципом, який має, в тому числі, організаційну природу. Втім, на наш погляд, виключно до організаційних принципів його віднести недоцільно, оскільки правило належної процедури кореспондується із матеріальною засадою ефективного національного захисту, визначеного в Конвенції про захист прав та основоположних свобод. Тому оцінка ефективної процедури має відбуватись правовими інструментами в контексті пошуку балансування між максимальною оптимізацією процесу захисту та інструментами дисципліни, уніфікації та інших необхідних кроків, які необхідно пройти особі для реалізації свого права на захист.

З теоретичної точки зору, цікаві висновки були зроблені Д. В. Лученко та виокремлені ним ознаки гнучкої, а отже, доступної процесуальної форми: наявність процесуальних гарантій реалізації права на захист; економічність; науковість [7, с. 212].

Вітчизняні реалії реалізації принципу допустимості процедури набули особливої актуальності у зв'язку із чисельними змінами до процесуального законодавства, пов'язаного з «касаційними фільтрами» або фактичним обмеженням доступності касаційної інстанції, введенням інституту спрощеного розгляду нескладних типових справ та іншими новаціями, прийнятими Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII.

Незважаючи на те, що, наприклад, справи незначної складності (крім окремих випадків) у касаційній інстанції не переглядаються, слід погодитись із думкою А. Згами у тому, що навіть за таких умов не можна ставити знак рівності між обмеженням права на касаційне оскарження та обмеженням доступу до правосуддя загалом [3, с. 91]. Як зазначалось вище, доступ до правосуддя не є абсолютним. Касаційні процедурні обмеження допустимі, оскільки, на наш погляд, спрямовані на підвищення якості правосуддя та концентрацію уваги Верховного Суду України на справах, які породжують суспільний резонанс та потребують пристальної підготовки. Втім, так життєвий цикл «касаційних фільтрів» тільки зароджується, процедури мають бути піддані правотворчій увазі Верховного Суду України для надання їм системного інституційного значення в подальшій культурі та формуванні ідеології доступності.

Принцип належної процедури, незважаючи на фактичні обмеження у доступі до касаційної інстанції, повинен мати збалансовану дію і в жодному разі не може зменшувати ефект ефективного правового захисту. Нові процесуальні норми не повинні бути позбавлені правозастосовної уваги з боку найвищих правосудних інституцій.

На відміну від адміністративного правосуддя, у якому процедура доступності встановлена на рівні одного процесуального закону, процесуальні питання доступності адміністративного оскарження набувають рівня окремих процедур та потребують належної уніфікації. Проблема констатується і Д. В. Лученко, який наголошує, що доступність процедур оскарження вимагає, щоб ці питання не були розпорощені по численних актах законодавства, а врегульовувались на рівні одного закону. Водночас вчений пропонує вирішення цієї проблеми прийняттям Адміністративно-процедурного кодексу України (або Закону України «Про адміністративну процедуру»), який би системно унормовував порядок позасудового оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень [7, с. 91], тим самим забезпечення рівня доступності вийшло б на новий рівень.

Наступним правовим принципом є допустиме обмеження. Трактуювання зазначеного правила неодноразово знаходило свій вияв у практиці ЄСПЛ. Так, у справі «Ashingdane v. The United Kingdom» (заява № 8225/78) Суд наголошує, що обмеження доступності не можуть обмежувати чи зменшувати право доступу до суду таким чином або до такої міри, що порушується сама сутність права. Окрім цього, обмеження повинно переслідувати «законну мету» і бути пропорційним співвідношенню між використаними засобами та переслідуваною метою [17].

Наступним є універсальний принцип допустимих умов прийнятності скарги. У справі «Делкурт проти Бельгії» ЄСПЛ повторює, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним і може підлягати дозволеному за змістом обмеженням, зокрема щодо умов прийнятності скарг [9].

Особливим аспектом є встановлення дисциплінарної відповідальності судді у випадку незаконної відмови в доступі до правосуддя (у тому числі, незаконна відмова в розгляді позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше суттєве порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу, наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду (пп. а) п. 1 ч. 1 ст. 6 Закону)[12]. Зазначене положення було внесено Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів (Розділи 4-6)» від 03.10.2017 на виконання чергового кроку реформи органів судочинства [11] в напрямку забезпечення ефективності судового захисту прав людини. Таким чином забезпечується гарантія доступності адміністративно-юрисдикційного захисту, перешкодою якої не може бути навіть суд.

Оскільки сам принцип доступності не є абсолютним, то усі принципи механізму забезпечення доступності мають певну межу допустимого обмеження. З огляду на практику ЄСПЛ, умови (критерії) обмеження є допустимими з урахуванням таких положень: обмеження не чинять втручання в практичну можливість оскаржити будь-які дії та рішення у сфері публічного права; обмеження не можуть обмежувати чи зменшувати право доступу до суду таким чином або до такої міри, що порушується сама сутність права; обмеження повинні переслідувати «законну мету»; обмеження недопустиме, якщо в механізмі доступності не забезпечується пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою такого обмеження; обмеження не можуть позбавляти особу права використання засобів правового захисту, які мали б бути ефективними, оскільки така умова суперечить ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій задекларовано гарантію ефективного способу юридичного захисту; обмеження доступу не відповідає пункту 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо воно не переслідує легітимну ціль.

Висновки. Отже, загальноправові принципи обумовлені дією феномену верховенства права та правової держави як інструменту врегулювання публічних відносин. До загально-правових принципів забезпечення доступності адміністративно-юрисдикційного захисту доцільно віднести такі: безоплатної правової допомоги; процесуальної рівності та змагальності сторін; процедурної належності (доступності) та допустимості процедури; допустимого обмеження; допустимих умов прийнятності скарги.

Список використаних джерел

1. Бондарчук С. А. Принцип рівності учасників адміністративного процесу. *Право і безпека*. 2010. № 5. С. 151–154.
2. Мокрицька І. Я. Доступність правосуддя як шлях до забезпечення права на судовий захист у кримінальному процесі: науково-теоретичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2015. № 1(11). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15miynta.pdf> (дата звернення: 03.08.2019).
3. Згама А. Про доступність правосуддя в контексті обмежень права на касаційне оскарження у господарському судочинстві. *Підприємство, господарство і право*. № 3. 2019. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/17.pdf> (дата звернення: 04.08.2019).
4. Капля О. Забезпечення права на правову допомогу як принцип адміністративного судочинства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 107–111.
5. Кодекс адміністративного судочинства України. Кодекс України. Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. *База даних «Законодавство України»*. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15> (дата звернення: 07.08.2019).

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенція від 04.11.1950. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 03.08.2019).
7. Лученко Д. В. Інститут оскарження в адміністративному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 457 с.
8. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків : Право, 2008. 304 с.
9. Огляд практики застосування суддями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду рішень Європейського суду з прав людини при прийнятті постанов за 2018 рік. Узагальнення Верховного суду України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00246?an=1> (дата звернення: 03.08.2019).
10. Постанова Верховного Суду України від 18 вересня 2018 року у Справі за № 909/1050/17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C006926> (дата звернення: 08.08.2019).
11. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів (Розділи 4–6) : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2147%D0%B0-19> (дата звернення: 09.08.2019).
12. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19> (дата звернення: 11.08.2019).
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Ейрі від 9 жовтня 1979 року, серія А, N32. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/so0540?an=6&ed=1979_10_09 (дата звернення: 11.08.2019).
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу). Рішення Конституційного суду України від 12.04.2012 № 9-рп/2012. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v009p710-12> (дата звернення: 12.08.2019).
15. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : автореф. на дис. ... канд. Юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 23 с.
16. Сидоренко В. М. Принцип доступности правосудия и проблемы его реализации в гражданском и арбитражном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2002. 220 с.
17. *Ashingdane v. the United Kingdom*, 28 May 1985, § 57, Series A no. 93. № 2.

References

1. Bondarchuk, S. A. (2010). *Pryntsyp rivnosti uchashnykiv administratyvnoho protsesu* [The principle of equality of participants in the administrative process]. *Pravo i bezpeka – Law and Security*, 5. 151-154 [in Ukrainian].
2. Mokrytska, I. Ya. (2015). *Dostupnist pravosudiva yak shlyakh do zabezpechennya prava na sudovyy zakhyst u kryminal'nomu protsesi: naukovy-teoretychnyy aspekt* [Accessibility of justice as a way to secure the right to judicial protection in criminal proceedings: a scientific-theoretical aspect]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya». Seriya «Pravo» – Bulletin of National University «Ostroh Academy», 1(11)* Retrieved from <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15miynta.pdf> [in Ukrainian].
3. Zhama, A. (2019). *Pro dostupnist pravosudiva v konteksti obmezhen prava na kasatsiynе oskarzhennya u hospodarskomu sudochynstvi* [On the Accessibility of Justice in the Context of Restrictions on the Right to Appeal in Economic Litigation]. *Pidpryyemstvo, hospodarstvo i pravo – Enterprise, economy and law*, 3. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/17.pdf> [in Ukrainian].
4. Kaplya, O. (2017). *Zabezpechennya prava na pravovu dopomohu yak pryntsyp administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny* [Securing the right to legal aid as a principle of administrative justice in Ukraine]. *Pidpryyemstvo, hospodarstvo i pravo – Enterprise, economy and law*, 8, 107-111 [in Ukrainian].
5. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny* [Code of Administrative Procedure of Ukraine]: Kodeks Ukrayiny; Kodeks, *Zakon vid 06.07.2005 № 2747-IV*. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15> [in Ukrainian].
6. *Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: Konventsiya; Rada Yevropy vid 04.11.1950. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 [in Ukrainian].
7. Luchenko, D. V. (2017). *Instytut oskarzhennya v administratyvnomu pravi (Rukopys)* [Institute of Appeal in Administrative Law]: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. Kharkiv [in Ukrainian]

8. Ovcharenko, O. M. (2008). *Dostupnist pravosuddya ta harantiyi yoho realizatsiyi [Accessibility of justice and guarantees of its realization]*: Monohrafiya. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. *Ohlyad praktyky zastosuvannya suddyamy Kasatsiynoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu rishen Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny pry pryynyatti postanov za 2018 rik [Review of the case-law of the Court of Cassation judges as part of the Supreme Court's rulings of the European Court of Human Rights when adopting resolutions for 2018]*. Uhzalennya Verkhovnoho sudu Ukrayiny. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00246?an=1> [in Ukrainian].
10. *Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 18 veresnya 2018 roku u Spravi za №909/1050/17 [The judgment of the Supreme Court of Ukraine of 18 September 2018 in Case No. 909/1050/17.]* Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/C006926> [in Ukrainian].
11. *Pro vnesennya zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrayiny, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrayiny, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny ta inshykh zakonodavchykh aktiv (Rozdily 4-6) [On amendments to the Economic Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts (Sections 4–6)]*: Zakon Ukrayiny vid 03.10.2017 № 2147-VIII // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2147%D0%B0-19> [in Ukrainian].
12. *Pro sudoustriy i status sddiv [On the Judiciary and Status of Judges]*: Zakon Ukrayiny vid 02.06.2016 № 1402-VIII. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». Verkhovna Rada Ukrayiny. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19> [in Ukrainian].
13. *Rishennya Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny u spravi Eyri vid 9 zhovtnya 1979 roku, seriya A, N 32 [Judgment of the European Court of Human Rights in the Airy case of 9 October 1979, Series A, No. 32.]* Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/so0540?an=6&ed=1979_10_09 [in Ukrainian].
14. *Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym zvernennym hromadyanyna Troyana Antona Pavlovycha shchodo ofitsiynoho tlmachennya polozhen' statti 24 Konstytutsiyi Ukrayiny (sprava pro rivnist' storin sudovoho protsesu) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional request of a citizen of Troyan Anton Pavlovich on the official interpretation of the provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine (case of equality of parties to the trial)]*: Rishennya Konstytutsiynoho sudu Ukrayiny vid 12.04.2012 № 9-rp/2012. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny». Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v009p710-12> [in Ukrainian].
15. Sakara, N.Yu. (2006). *Problema dostupnosti pravosuddya u tsyvilnykh spravakh [The problem of access to justice in civil matters]*: avtoref. na dys. na ... kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistyu 12.00.03. Kharkiv, 2006. 23 s. [in Ukrainian].
16. Sydorenko, V.M. (2002). *Pryntsyp dostupnosti pravosudyia y problemy eho realizatsiyi v hrazhdanskom y arbytrazhnom protsesse [The principle of accessibility of justice and problems of its implementation in civil and arbitration process]*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.15. Ekaterynburh [in Russian].
17. Ashingdane v. the United Kingdom, 28 May 1985, § 57, Series A no. 93. №2. [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.08.2019.